

tanulmány

BALOGH GERGŐ

Gépisten, jöjjön el a te országod

TECHNIKA ÉS POLITIKA KARINTHY FRIGYES PUBLICISZTIKÁJÁBAN AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Az 1930-as évek technikai-politikai átrendeződését Karinthy Frigyes egy, az emberre és az európai kultúrára nézve minden korábbinál fenyegetőbb korszak eljövetelenek előkészületeként értelmezte. Ez egyáltalán nem áll előzmények nélkül, és semmiképpen sem szabad úgy felfogni, mint egy, a technikai fejlődésbe és vívmányokba, valamint az emberi racionalitásba, jóságba és fejlődőképességbe vetett pozitív (felvilágosodás korabeli, neohumanista vagy neopozitivistá), feltétlen hit negativitásba, kiábrándultságba és reményvesztésbe való átfordulását.¹ Karinthy elgondolásában a hatalomtechnikai gyakorlatok és a közvetítő médiumok nemcsak használatuknak helyteleníthető vagy egyenesen rossznak, manipulatívnak, esetleg nem adekvátnak minősíthető eseteiben, hanem lényegüknél fogva jelenthetnek fenyegetést, ugyanis amiként a politikai nyelvbe már mindenkor beíródott az erőszak, a médiumok uralta diskurzusrend maga számolja fel a gondolkodás bizonyos lehetőségeit, elérhetővé téve helyettük más, immáron kizárólagos sémákat. A *politikai* nyelvéhez az erőszak nem az egyszerűen nyelvhasználati formának tekinthető propaganda, hanem a nyelv eredendő performatív ereje miatt tartozik, a médium uralta diskurzusrend pedig nem az újságban közölt hír valamilyen volta – tehát potenciális emberi ostobaság, gyarlóság vagy tévedések sorozata –, hanem a diskurzus matematikai alapjai miatt építi le a kultúra bizonyos dimenzióit, például az etikait. Karinthy-nál nem arról van tehát szó, hogy az 1930-as évekre megváltozott volna az álláspontja a *technikai* formáit illetően: sokkal inkább radikalizálódásról és funkcióeltolódásról beszélhetünk.

Ahogy Pála Károly rámutatott, Karinthy Frigyes számára az 1930-as évekre a modern társadalom és a modern gondolkodás egyik leginkább problematikus, tünetértékű sajátosságává az válik, hogy az ember „csak *használja* a technika vívmányait, de *nem érti* a benne megtestesülő szellemet”.² Karinthy-nál a fenyegetettség, vagy máskor, például a mozi esetében éppen a lelkesültség³ tapasztalata nem köthető szigorúan egy vagy több kiemelt eszközhöz vagy technikai médiumhoz sem, mivel nála a technika „szelleme” – vagy Martin Heideggerrel szólva: *lényege* – mindig annak tapasztalatában tárul fel, hogy a kultúra modern konstitúciója, akár tudomásul vesszük ezt, akár nem, eredendően a technika által meghatározott, és ekként a *technikai* már mindenkor belépett a tudás és a cselekvés összes lehetséges formájába. A technika ezen elgondolása szerzőnk egész pályáját végigkíséri. Karinthy Frigyesnél a korban egyetlen magyar szerző sem mutatkozott érzékenyebbnek az egyre kiterjedtebben és mélyrehatóbban érvényesülő technikai disz-

pozíció jelentőségére. Az 1930-as évekbeli publicisztikai (és egyébként más) írásai-
ban (is) minden korábbinál erőteljesebben és explicitebben jelentkező, többek kö-
zött a nemzetiszocializmust is témájává tévő politikakritikája⁴ maga is csak a tech-
nikai írások felől, azokkal együtt érthető meg.

A *Szavak pergőtüzében. Góg, Magóg és Demagóg* című 1933-as tárcával jól érzé-
keltethető az előbbi reláció, hiszen a szövegben összefonódnak nyelv, politika és
technika kérdései.

„Nagyon szép és nagyon jó és helyes, hogy enyhült a helyzet, mert Hitler így be-
szélt, Roosevelttel meg úgy – de egy nappal előbb mi történt hát? *Másképpen* beszél-
tek? Vagy talán – Isten őrizz – másképpen *gondolkodtak*? S ha igen – ez csak úgy
megy? Az ember azt hinné, a gondolkodás egységes rendszer, vagy egészében ala-
kul át, vagy sehogy – viszont ha egy rendszer megváltozik, hogy képviselheti
ugyanaz, akit tegnap egy merőben ellenkező felfogás dobott a dolgok élére? Vagy
egészen nyíltan és őszintén lehet már hirdetni a tényleges valóságot, hogy a poli-
tikában gondolat és szó közt fölösleges a logikus kapcsolat, utóbbi szabadon moz-
gatható, függetlenül előbbitől? / Valahogy így is van.”⁵

Karinthy számára – ahogy egész pályája során, úgy itt is – a politikai megnyilatko-
zások láttatják a legpéldaszerűbben a grammatika, a retorika és a dialektika alkot-
ta rendszer, tehát tulajdonképpen a *trivium* klasszikus illesztéseinek szétbomlását.
Ez a felismerés és a nyomában elgondolt mindennapi kommunikációs tapasztala-
tok azonban nem csupán arra figyelmeztetnek, hogy a 'gondolni' és a 'mondani'
közti kapcsolat nem motivált, sőt ellenőrizhetetlen és radikálisan önkényes, ha-
nem arra is (és sokkal inkább arra), hogy ez a kapcsolat eredendően technikai:

„De hát mit jelentett akkor a gondolatközlésnek és gondolatátvitelnek ez a megté-
vesztésig hű reprodukciója, amiről utóbb kiderült, hogy puszta gépezet volt csak:
a fül *közvetlenül* kapcsolódott a szájhoz s úgy indított el valami rejtett gramofónle-
mezt, amire emberhangon felvett kérdéseket és válaszokat írt egy gépies kéz,
anélkül, hogy a koponya üregében megmozdult volna valami? [...] A *beszélő* em-
ber nem jelent okvetlenül *értelmes* embert, *sui generis* – kérdések és válaszok szín-
játékában nem okvetlenül a *gondolat* csodáját kell tisztelnünk: a *dresszúra* hatal-
mát csodálhatjuk inkább, mint az éneklő kutya és szónokló papagáj esetében? [...] Ennyi volna az egész valóban? S a kivétel csak Pavlov s még néhányan, Szokratész
óta, akik *maguktól* jöttek rá valamire – s akik számára a görög bölcs *külön* Elysiu-
mot *igért*, mielőtt Krisztus és Mohamet demokratikus mennyországa közkinccsé
deklarálna volna a szocializált Értelmet: szabad választást Jó és Rossz között, mint-
ha magától értetődne, hogy *tudunk* választani. [...] De hátha nem? / Láttátok már
a Nagy Szónokot? / Kinyújtott karjaival, ahogy dirigálja a Tömeget, mint valami
karmester, most felkapja a kezeit: tapsoljatok! – most leereszti: figyeljetek!... most
emeli a hangját: háborodjatok fel! most letompítja: elérékenyülni! / Naív vitatkozó –
hát mégis ő ismerte jobban embertársad: a bedobott *hanglejtésre* és *gestusra* rea-
gáló gramofónautomatát?”⁶

A beszéd eszerint leválik az értelemről: az ember Arisztotelész által adott klasszikus meghatározása, vagyis az, hogy az ember értelemmel/nyelvvvel bíró lény [zoon logon ekhón],⁷ Karinthy szövegének tanúsága szerint nem lehet egyértelmű vagy magától értetődő többé. Ennek részben az az oka, hogy nála nemcsak a test gépezet, mint ahogy Descartes-nál az pusztán kiterjesztésként [res extensa] volt az,⁸ hanem a lélek mint tudat [res cogitans] is, ennél fogva pedig ezek nem választhatók szét a descartes-i szubsztanciadualizmus logikája szerint.⁹ A gondolat/értelem és a szó viszonyával kapcsolatban ezért merülhet fel annak gyanúja, hogy a beszéd bizonyos értelemben csupán inskripció és ennek identikus ismétlése, amely folyamat a gép mechanikus működésmódja felől ragadható meg. Karinthy szövegében a fül és a száj összekapcsolódik az emlékezettel, vagy jobban mondva a memóriával, amely egy „rejtett gramofónlemez”-ként jelenik meg, és ekként az ember csak is a belé vésett információ elismétlésére lehet képes. Az emberi fej így egy olyan információfeldolgozó és -kezelő gépként jelenik meg, mely a társas interakcióban, a kérdés és a válasz összjátékaként felfogott beszélgetésben csakis ahhoz férhet hozzá, amit „egy gépies kéz” már eleve rögzített, tehát a lehetséges kérdések és válaszok egymásutánja nem a tudat szabadsága, hanem egy eleve rendelkezésre álló alaphalmaz kombinatorikus szerveződési rendje felől érthető meg – ez a fajta gondolkodás így megfosztott mindenfajta létesítőerőtől. Ez azt is jelenti, hogy a tudat mint effektus már mindenkor magában foglalja azt az összeillesztő mozzanatot, amely az információfeldolgozásként elgondolt hallás, az információkezelésként elgondolt „gondolkodás” – amely a fenti egyszerű logikai elv értelmében valóban inkább kombinatorikus működési elv, processzuális lefutás, mintsem tényleges gondolkodás (és mesterséges intelligencia) – és az információtovábbításként elgondolt beszéd között a technika teljesítményeként érhető tetten. A „beszélő ember” a beszédet a tudat effektusaként jeleníti meg a „kérdések és válaszok színjátékában”, valójában azonban az ilyesfajta beszéd, tartalmától függetlenül eredendően technikai marad. A programozás, a kondicionálás vagy a „dressúra” (állatidomítás) tehát a beszéd lényegéhez tartozik, és mivel ebben az esetben az inskripció „emberhangon felvett” hang beíródását jelenti, az intonáció és általában az előbbiek értelmében reprezentációként felfogott beszéd szupraszegmentális rétegei maguk sem függetleníthetők a technikai megelőzöttség tapasztalatától.

Persze a tudat és a nyelv működése az idézett részlet tanulságai szerint nem írható le kizárólagosan a technikai valósága, a gép mechanikus működésmódja alá rendelve, még ha alapvetően a másik lehetséges eset sem mutat ki annak összefüggésrendszeréből. A keresztény és a mohamedán vallás a szöveg tanúsága szerint azt a differenciát törli el, amely a tudat mint effektus és a valódi gondolkodás között Karinthy egész publicisztikai-szépirodalmi életművében hangsúlyozottan jelen van. A differencia eltörlése „közkinccsé deklarálta [...] a szocializált Értelmet”, vagyis a valódi gondolkodás képességével, annak ideológiai attribútumaival ruházta fel az egyszerű mechanikus információkezelést. A valódi gondolkodás koncepciója Karinthy-nál részben a romantikus zsenikultusz továbbéléseként értelmezhető. Ebből a zseniből egy, a társadalom egészének szempontjából statisztikailag elenyésző, ám annál nagyobb hatású csoport részesülhet csak – ennek a válogatott körnek tagja például az idézett szövegrészben Szókratész, Pavlov, Jézus Krisztus

vagy Mohamed próféta („akik *maguktól* jöttek rá valamire”). A zseni, tehát a valódi gondolkodás története és az információ, tehát a gondolkodást effektusként felmutató gép működése közötti legfontosabb különbség az, hogy az előbbiek esetében a „szabad választást Jó és Rossz között” nem a programozott nyelvi sémák és társadalmi konvenciók szabják meg, hanem a gondolkodás eseményszerű teljesítménye, amely a tudást annak episztemológiai rangján egyáltalán megalapozhatja („mintha magától értetődne, hogy *tudunk* választani”). Valódi választás és döntés eszerint nem lehetséges, csakis a valódi gondolkodás esetében, ez pedig azt is jelenti, hogy az etikai dimenziója nem férhető hozzá egyenlő mértékben mindenki számára, emellett pedig a történelem programozott – mert öngeneráló – lefutását megszakítani képes események is csak igen ritkán jelentkezhetnek.

Az előbbiek Karinthyánál a manipuláció formáira rendkívül érzékeny politikai gyakorlatok által nyerik el kétségbeesetten fenyegető voltuk. A „[n]aív vitatkozó” nem mérte fel annak jelentőségét, hogy a „Nagy Szónok”¹⁰ mindenekelőtt azért rendelkezhet azokkal a kvalitásokkal, amelyek segítségével „dirigálja a Tömeget”, mert megértette, hogy a kommunikáció automatizmusai gépszerű, statikusan ismétlődő mivoltuk okán nemcsak megismerhetővé teszik az egyén (információs gép vagy „gramofónautomata”) minden elképzelhető nyelvi és cselekvési mintáját, hanem tervezhetővé is. A felszólításokba forduló nem verbális kommunikáció („most felkapja a kezeit: tapsoljatok!”, „most leereszti: figyeljete!”), „most emeli a hangját: háborodjatok fel!”, „most letompítja: elérékenyülni!”) performatív ereje azért érvényesülhet akadálytalanul, mert a hanglejtés és a gesztusnyelv dimenziója – amelyek közül az előbbi a kommunikáció lehetséges formáit tartalmazó gramofonlemezbe maga is beíródik – egymással rendkívül szoros kapcsolatot tart fent, sőt egymásba átfordítható. Fontos, hogy a tudat effektusa eleve csupán a kérdés és a válasz kombinatorikus szerveződési mintáit feltételezte. A nyelv szupraszegmentális dimenziója az előbbi minták tekintetében konstitutív elemként lép be a kommunikációba. A szigorú értelemben nem értelmi, ám az értelmi teljesítményt szervesen alakító kommunikációs formák feletti ellenőrzés így alapozza meg a „Nagy Szónok” beszédének felhívó erejét és hatékonyságát. Az ilyen szónok első sorban nem a „Tömeg”-gel mint tudatok és individuumok összességével, hanem a kommunikáció nem szemantikai, technikai konstitúciójával áll viszonyban, tehát kommunikációs aktaiban a nyelvi működés egy olyan logikája érvényesül, amely immáron nem lehet antropológiai indexek függvénye.

A kommunikáció e technikai valóságából Karinthy írásában, ahogy az látható volt a politikai beszéd mindennapos pálfordulásait kiemelő első idézetnél, nem mutat ki semmiféle a nyilvánosság által követhető, a beszédaktusokat uraló akarat vagy értelem sem. Karinthy 1930-as évekbeli publicisztikájában a politikai diskurzusok – a kritikusszemmel figyelő szerző (hiszen Karinthy szerint az értelmiség tevékenységének egyik funkciója a társadalmi-kulturális folyamatok kritikai ellenőrzése volna) mellett talán egyedülként teljesen megértve a modern kor technikai diszpozícióját, amelytől a nyelv és a gondolkodás viszonya sem menekülhet – rendre a kommunikáció technikai valóságára kapcsolódnak rá, és teszik azt saját beszédmódjaik megalapozásának elvévé, megnyitva ezzel a teret a technika önreferens működése előtt a hatalom megszerzésének és fenntartásának gyakorlataiban.

Természet, ember és gép

Karinthy 1930-as évekbeli publicisztikájában a technika mindent átható tapasztalátának egyik visszatérő példája a közlekedés. Ez még csak nem is különösebben meglepő annak fényében, hogy az urbanizáció jelenségének megragadására irányuló kísérletek ekkor egy már közel száz éves irodalmi-zsurnalisztikai hagyományra visszamenőleg követhetők nyomon:¹¹ a személyi gépjárművek és a tömegközlekedési eszközök számának rohamos budapesti emelkedése, valamint ennek az emelkedésnek a mindennapokra gyakorolt hatása a magyarországi urbanizáció egy újabb regisztrálandó tapasztalata. Amíg 1900-ban még csak 38, addig 1911-ben 922, 1931-ben pedig már 6275 regisztrált autó volt Budapesten,¹² amelyek maximális sebességét az 1929-es KRESZ-szabályozás már 40 km/h-ban határozta meg.¹³ (Ennek nagyságát jól jelzi, hogy az első, 1901-es budapesti szabályozás még csak 10 km/h-t, az első országos szabályozás 1910-ben pedig 25 km/h-t rendszeresített.)¹⁴ Karinthy *Gépek dsungelje. Látomás az uccán* című 1934-es írásában egy kutya (közúti) elgázolásának eseményéből bontakoztatja ki természet, technika és kultúra modern viszonyának tárgyalását.

„[S]okszázezer év alatt a természet adott eszközeivel dolgozó életmechanizmus nem készült fel erre a »külvilágra«, amit nem ő, a természet alkotott, hanem egyik szörnyszülöttének a fejéből pattant ki, mint ama mitológiai sánta kovács. Nem számított erre az ellenségre, nem idegezte be lehetőségét, nem talált ki ellene védekezést, nem konstruált fegyvert. A karmok és fogak és mérgek és izmok s még a tengeri rája villamos battériái is, *eleven* ellenfelek és ellenségek számára méretezett eszközök, mind a mai napig – a természet még nem vette tudomásul, hogy egy *újfajta élőlény* jelent meg a külvilágban. Mozog és lélegzik, száguld, eszik, szaporodik, marcangol és gyilkol, mint a többi élőlény: de anyaga nem sejtek és plazmák kocsonyája, szerves vegyület, hanem fém és kő, mint a halott tárgyaké. [...] S a bennünk rejlő állati és növényi természet se tudja még, mi történik itt valójában, s milyen új világ keletkezik, – értelmünk sejt már valamit, de idegeink kétségbeesetten rángatóznak, mint valami kozmikus esemény előtt, amit először tapasztalnak, mert nem fordult elő, mióta élet van a világon.»¹⁵

A védtelen természettel szembehelyezett pusztító gépi világ itt maga is a természethez hasonul. Ami a klisén túlmutat, az az, hogy az emberen belül is fellelt „állati és növényi természet” az állat- és növényvilág traumáját szintén a magáénak tudhatja, vagyis a technika fenyegető mivolta az emberen belül is kifejti hatását. Héphaisztosz említése – és ezzel együtt születésének történetét illetően Pallasz Athénével való felcserélése – azért fontos, mert a tűz isteneként ő a *tekhné* lehetőségének feltétele is egyben, és így ha a gépek születése párhuzamba állítható az ő hibásan közreadott eredettörténetével, akkor a gép ugyanolyan entitásként tűnhet fel, mint „ama mitológiai sánta kovács”, aki nélkül sem a nyelv, sem pedig a kultúra nem képzelhető el.¹⁶ Fontos továbbá, hogy a gép vélhetőleg azért pattanhatott ki éppen az ember fejéből, mert az ember a természet „szörnyszülöttének” szerepében tűnik fel. Ez abból fakad, hogy az ember mint test, vagyis „sejtek és

plazmák kocsonyája” és a pszichikai-testi működésben tetten érhető valamiféle – Karinthy valószínűleg a pszichoanalízis iránti ellenszenvé miatt kerüli itt ezt a szót: – ösztön maradványa együttesen jeleníti meg a biológiai létezésnek azt az ökonomikus rendjét, amelyet az emberi tudat maga kezd ki azzal, hogy a kultúrát, így azt a környezetet is, amely számára elsődleges térként adódik (ezért a város és a közlekedés példája), alapvetően már mindig is a *tekhne*-ből bontakoztatta ki. Az ember eszerint azért torzszülött, mert látszólag megalkotja ugyan annak lehetőségét, hogy meghaladja a természeti létezés determinált valóságát (ennek szimbóluma a gép), valójában azonban erre képtelen, és így teste tudatától függetlenül is szenved az újonnan beállt állapotok miatt („idegeink kétségbeesetten rángatóznak”).

„Rohannak a Gépek, irtóztató izmaikkal, tüzetokádó sárkánytüdővel, minden csontnál, fognál, karomnál keményebb keréklábakkal, mindent letipró vasmancsokkal. Keresztül-kasul száguldoznak a kocsonyás és nyálkás élőlények között, mint a hangyabolyba zuhogó jégeső, tűzeső. / Már nem vesszük észre, megszoktuk, nagyvárosok boldogtalan férgei – *mi* már nem vesszük észre, de az idegeink szűkölve és rémüldözve rángatják a lábunk s minden figyelmünket leköti az állandó és szüntelen Halálveszedelem, míg az ucca egyik járdájáról átvergődünk a másik járdára. / Cikk-cakkban, mint a menekülő egér.”¹⁷

A gépek önállósulásának tapasztalata, amely az ember számára is új helyet jelöl ki, eszerint a nagyváros sajátja: a nagyváros újrendezi állapot, ember és gép viszonyát. Az „*újfajta élőlény*” hiperbolikus képe a gépek és az állatok közötti klasszikus analógiás viszony hierarchiáját fordítja meg, hiszen, ellentétben az újkori gondolkodás jelentősebb áramlataival, Karinthy nem az állatot határozza meg gépként, hanem a gépet teszi élőlényé azáltal, hogy az élőlényeket néhány attribútum összességére redukálja, és ezen attribútumokat a gépnél ismeri fel újra („Mozog és lélegzik, száguld, eszik, szaporodik, marcangol és gyilkol, mint a többi élőlény”). Az, hogy Karinthy nem ragaszkodik ahhoz, hogy az élő szervezetet szerves lényként határozza meg, természetesen már az *Utazás Faremidóba* című 1916-os regényből is kiderül.¹⁸ Az 1934-es írásban a gép és a szerves élőlény találkozási pontjai a „fém és kő” és a „kocsonyás és nyálkás” sejtek találkozásai is, sőt elsődlegesen inkább azok. Nem véletlen, hogy a szöveg apropójaként egy, az előbbi értelemben vett találkozás, vagyis egy gázolás szolgál: a szerves élet a Karinthy-féle szervesetlen étellel szemben mindig alulmarad („Rohannak a Gépek, irtóztató izmaikkal, tüzet okádó sárkánytüdővel, *minden* csontnál, fognál, karomnál keményebb keréklábakkal, *mindent* letipró vasmancsokkal.” [kiemelés – B. G.]).

Az ember „értelm[e] sejt már valamit” abból, hogy „mi történik itt valójában, s milyen új világ keletkezik”, azonban mivel normális körülmények között – például az öngyilkosság komplex kérdésétől itt eltekintve – nem képes meghaladni azokat az ösztönös, az evolúciós folyamatban kódolt viselkedésmintákat, amelyek az élet fenntartásának imperatívusza révén az embertől eltérő mértékben ugyan, de az állatot is fogva tartják („[S]okszázezer év alatt a »kültvilágra«, amit nem ő, a természet alkotott”), a gép viszonyában az ember maga is állatként jelenik meg: „míg az ucca

egyik járdájáról átvergődünk a másik járdára. / Cikk-cakkban, mint a menekülő egér.” Feltűnő, hogy a sofőr mint irányítóegység vagy mint a gépbe helyezett emberi tudat kérdése a szövegben fel sem merül – a járművek ezért önállósulnak a közlekedési rendszer ezen apokaliptikus („a hangyabolyba zuhogó jégeső, tűzeső”) leírásában. Ez logikusan következik persze abból, hogy a gép–állat–ember-sor hierarchikus rendszerének szövegbeli felbomlása során az állat paradigmájává váló elgázolt kutya éppen az ösztönöknek való teljes kitettségnek esett áldozatul, ami azt is jelenti, hogy az állat attribútumaival felruházódó gép maga is olyan önműködő, ösztönök által vezérelt lényként ragadható meg, amelyhez nem társulhat olyan típusú tudat vagy értelem, mint amilyennel az ember bír. Karinthy szövegében ennek az értelemnek a legfőbb ismertetőjegye az, hogy a minden tekintetben megváltozott környezet („külvilág”) változásai számára mindössze csupán sejtlem szintjén („értelmünk sejt már valamit”), de hozzáférhető, és még ha tárgyává nem is tehető a még be nem következett – és ezért a jelen sem –, tehát nem lehet tudatában annak, hogy e változások milyen mértékben formálják át a jövőt, és formálták a jelent, az új viszonyokhoz való alkalmazkodás benne, ellentétben az ilyen gyors reakcióra, alkalmazkodásra képtelen természetitől, már megkezdődött („Már nem vesszük észre, megszoktuk, nagyvárosok boldogtalan férgei – *mi* már nem vesszük észre, de az idegeink szűkölve és rémüldözve rángatják a lábunk”). Az ember eszerint még nem képes *elgondolni* a modern technika jelentőségét, és habár annak kikerülhetetlen tapasztalatával nap mint nap szembesül, sejtése még nem tudás.

Azt, hogy természet, ember és gép kapcsolatában ez utóbbinak milyen fontos szerep jut Karinthy-nál, jól jelzi egy 1931-es írás, amely a *Három liter benzin. Az ember és a gép* címet viseli. A szöveg kiindulási pontja az első magyar óceánátrepülés, mely egyúttal világrekordot is felállított. A Justice for Hungary névre keresztelt repülőgépnak, Endresz Györggyel és Magyar Sándorral a fedélzetén, az eredeti tervek szerint Budapestre kellett volna megérkeznie, azonban az időközben fellépő üzemanyaghány miatt néhány tíz kilométerrel a cél előtt a gépnek kényszerleszállást kellett végrehajtania. Karinthy írása, belépve a gép terébe és az egyik pilóta elméjébe, a kényszerleszállást megelőző eseményeket jeleníti meg:

„Mindnyájan tudtuk, mennyi benzinjük van, most azon mult minden, hogy a dugattyúk megkapják-e az utolsó cseppet, amire még szükségük van. Közben az egyik pilóta ott ült a kormánynál, a másik vadul, kétségbeesetten pumpálta a tartályt, hogy kipréselje belőle a maradék nedveket, – még három liter benzin kelle-ne a süket gépszívnek. Hiába! Ez a három liter hiányzik! A motor kattan, száraz, re-csegő hangot ad, hörögni kezd, levegő után kap. A pilóta homlokán kidagadnak az erek. Ott ül, előredőlvé, rángatja a dugattyút, kezébevenné legszívesebben, a szegény, kimerült acélrudacskát, ami a dugattyúban szaladgál, mint a sebész, aki élethalálraszóló műtét közben pusztá kézzel ragadja meg és masszírozni és dögö-nyözni kezdi az elpihenni készülő szívet: csak még tíz percig dobogj, aztán min-den rendben van! Halántékában zubog a vér. És lázas, őrjöngő vágy villan át e zu-bogás hangjától ösztönén és dühös akaratán – vér, vér, vér szaladgál az ereimben, hat liter vér, embervér, olcsó folyadék: mit kezdjek vele, miért nem drága, tiszta,

nemes benzinnel töltötték meg inkább testemet, hogy most megnyithatnám ütőereim s a hat literből hármat odaadhatnék, átömleszthetnék géptestvérem haldokló ereibe! [...] Géptestvér – megállok és eltűnök, ahogy tollam alól kiszaladt ez a furcsa szó. / Az új olimpiász, a modern maratonfutó végperceinek elködlő lelkiállapotából születik meg, e hiányzó három liter benzin keserves vágýából, ködösen és bizonytalanul, de már észrevehető körvonalakban, az új fogalom lehetősége: másfajta, sohanemálmódott viszony ember és természet között. / Géptestvér. / Testvér – vagy talán még több? / Állatok és növények voltak eddig testvéreink.”¹⁹

Amíg a motor mint a gép szíve a kifogyó üzemanyag pótolhatatlansága miatt elkerülhetetlenül le fog állni, és ezt már hangjának megváltozása előrevetíti („A motor kattán, száraz, recsegő hangot ad, hörögni kezd, levegő után kap.”), addig a pilóta éppen az emberi test vérbőségétől kerül más tudatállapotba („elködlő lelkiállapotából”), hiszen az ő szíve ki tudja szolgálni a test megnövekedett terhelését („pumpálta a tartályt”, „rángatja a dugattyút”), sőt esetében éppen a magas vérnyomás („A pilóta homlokán kidagadnak az erek. [...] Halántékában zubog a vér.”) keltette jelenség, tehát a vér – pontosabban a pulzus – hangjának meghallásából születik meg („e zubogás hangjától”) az ember és a gép létét egyaránt meghatározó „folyadékok” felcserélhetővé tételére irányuló kétségbeesett vágy. A két állapot távolságát a szöveg egymás mellé helyezésükkel nyomatékosítja: „A motor kattán, száraz, recsegő hangot ad, hörögni kezd, levegő után kap. A pilóta homlokán kidagadnak az erek.” A pulzus „zubogás”-a a jól működő motor mechanikus zajával azonosul, a motor és a szív pedig figurálisan felcserélhetővé válik. Ez az oka annak, hogy ha a pilóta kívánsága teljesülne, és vér helyett benzin keringene az ereiben, csupán annyi lenne a dolga, hogy transzfúziót adjon az „elpihenni készülő szív”-ű gépnek. Az ember és a gép viszonya fontosságát tekintve ebben a relációban az ember és a természet viszonyának helyébe lép („Géptestvér. [...] Állatok és növények voltak eddig testvéreink.” [kiemelés – B. G.]). A gép mint az ember testvére – a vér egyenlő megosztására irányuló vágy maga is a testvériség képzetét aktiválja – új lehetőséget nyithat és nyitott már eddig is meg az emberi létezésben.

Karinthy írásában a gép valódi, ontológiai szerepe a „Lét” és az „Élet” fogalmaiban és azok kapcsolatában érhető tetten. „Lét” és „Élet” különbsége az egymással szemben radikális idegenséget mutató *lét* és *emberi létezés* megkülönböztetésén alapszik:

„Köröskörül kövek és fémek és halott erők, körforgó, messze kőcsillagok, hideg fény, végtelen anyagvilág, amihez semmi közünk, aminek semmi köze hozzánk. Lét és Élet egymásmellett, reménytelen idegenségben, közönyben, két világ, egyik megtűri a másikat, ha nem akarja átlépni kérlelhetetlen törvényeit, nem zavarja az örök Erővonalak acélköreit – a másik remegve bujkál e körök közt, tojástáncot jár süket és vak labirintusában. Létrejöttének egyetlen lehetősége, bölcsője és koporsója anyaméh és gyomor – e két fészken kívül nincs számára hely a végtelenben. [...] Innen veszi, ide vezeti vissza reményét – ehez [sic!] hasonlít mindent, – jelképeit, a Külső Világ megértéséhez is, ebből a forrásból meríti. / Elképzelt élő csillagot, célt akaró, megoldásra vágyó Irányt és Végzetet az erők mozgalmában, akaratot és szándékot, eleven istent. / A régi kultúrák fűhöz, fához, mindenféle állathoz

kapkodtak, testük formájára faragtak bálványt és fétist és tótemistent, közvetítőnek, hogy megkérlelje, meglágyítsa az élet számára az istentelen kövek minden istennel dacoló közönyét: / Hogy a Lét gépezete ne roncsolja össze fogaskerekei közt az életet. / Míg aztán meg nem született, kezei között, az első gép. [...] S az élettelen kövek és vasnak egyszerre csak több lába lett és több keze és nagyobb tüdeje és erősebb szíve és hatalmasabb torka és remekebb füle és szeme, mint bárkinek, aki összefaragta – az élet különleges céljait százszor és ezerszer jobban és tökéletesebben és szabatosabban és gazdaságosabban oldotta meg, feladatait százszor és ezerszer ügyesebben végezte el, mint maga az élet – persze csak az élet kezében. [...] Testvérünkkel kell fogadni a gépet, mióta együtt harcol velünk valamiért, amiről egyikünk se tud – íme a hiányzó három liter benzin tanulsága. / Állat- és növénytestvérünk nem vezetnek [sic!] át bennünket a Lét hallgató titkába, még isteni bálvány formájában sem, nem hoznak megváltást – mi lenne, ha velük próbálnánk megcsinálni a Természettel való új testamentumot?²⁰

A lét embertelenségének kitett emberi létezés e kitettség elviselhetővé tételének érdekében tehát otthonosságra törekszik, ennek eredményeként jött létre például az intézményesített hit, a vallás valamennyi történeti változata. A világ otthonossá tétele elsősorban a „Lét” és az „Élet” közötti *közvetítés* lehetőségének fenntartását szolgálja, és mivel mindenekelőtt az élet fogalmához szorosán kötődve, kultúrafüggetlen igényként jelentkezik, Karinthy elgondolását követve antropológiai állandónak tekinthető. A minden tapasztalatot megelőző elidegenedettséggel, a lét és emberi létezés differenciája miatt érzett félelem és szorongás („remegve bujkál”, „tojástáncot jár”) ezért az ember diszpozíciója. Ellentétben a szorongás azon diszpozíciójával, amelynek Heidegger a *Lét és időben* emlékezetes módon központi helyet szánt a jelenvalólét fundamentálonológiai analízisében – megkülönböztetve azt a félelemtől²¹ –, Karinthy diszpozíciója nem egy autentikus léttapasztalat előlép(tet)ésére irányul, hanem a közvetítés különböző történeti formáiban ölt alakot, már mindenkor egy, az embertől független létezőt avatva a léthez való közelítés médiumává. A lét ebben a viszonyban teleologikus és transzcendentális összefüggések korrelátumává válik, amelyek magát az idegenséget lennének hivatottak felszámolni azáltal, hogy birtokba veszik, és ezáltal belakhatóvá teszik a világot: „Elképzel élő csillagot, célt akaró, megoldásra vágyó Irányt és Végzetet az örök mozgalmában, akaratot és szándékot, eleven Istent.” (Mint ismert, Heideggernél a berendezkedésért az újkori tudományosság felel.)²²

A „Lét” idegenségétől való szorongás persze egyben az annak konstitúciójától való szorongás is, sőt mindenekelőtt erre a szorongásra vezethető vissza, hiszen a „Lét” idegenségének tapasztalatát az alapozza meg. A „Lét” konstitúciója technikai, mechanikus: „Hogy a Lét gépezete ne roncsolja össze fogaskerekei közt az életet.” Karinthy szövegében a „kövek és fémek és halott örök, körforgó, messze kőcsillagok”, valamint a „hideg fény, végtelen anyagvilág” azért idegenek az „Élet”-től, mert azokat elsősorban „az örök Erővonalak” „kérelhetetlen törvényei” alakítják, így pedig nem vethetők alá az élő rendszereket meghatározó törvényeknek, mint amilyenek a testi szükségletek vagy az elmúlás. Azért, hogy a „Lét gépezete ne roncsolja össze fogaskerekei közt az életet”, az absztrakt, teleologikus-traszcen-

dentális tudásrendszerek mellett, mint látható volt, a növények és az állatok vallási gyakorlatokhoz készített, faragott alakja szolgált eszközül és oltalmul. Azonban azt is láttuk, hogy természet és ember kitüntetett kapcsolatát Karinthy-nál gép és ember kapcsolata váltja fel, így az állatokkal és növényekkel vállalt testvériség helyére a géppel vállalt testvéri viszonyra való felhívás kerül. Mivel a „Lét”-hez tartozó, az ember számára eredendően idegen létezők, mint amilyenek a „kövek és fémek”, a gép alkotóelemeit jelentik („S az élettelen kőnek és vasnak egyszerre csak több lába lett” stb.), a gép közvetítésében az ember első ízben alakíthatna ki a „Lét”-tel olyan viszonyt, amelyben a „Lét” nem az „Élet”-től radikálisan idegen más, hanem azzal a közös cselekvés, a gép által teremtett együttműködés lehetősége révén az „Élet”-tel összeilleszthető fogalom lehet („Testvérünk ké kell fogadni a gépet, mióta együtt harcol velünk valamiért, amiről egyikünk se tud”). A gép ekkor a „Lét”-be tartozó entitásként maga válik a „Lét” médiumává, a közvetítésben ekként önmagát is tartalmazva, tehát hozzáférhetővé téve a „Lét” tapasztalatát.

A „géptestvér” fogalma azonban, amely az ember számára az előbbiektől értelmében elérhetővé tette egy, a „Lét” szempontjából lényegibb megértést, az új típusú viszony kialakítására való felhívás miatt a jövő ígérete („kell fogadni”, „mi lenne, ha”). Nem elég tehát felismerni azt, hogy az „Élet” fogalma nem visz közelebb a „Lét” megértéséhez, az ember a „Lét hallgató titkába” csak akkor nyerhet valóban betekintést, ha megvalósíthatóvá válik az a vágy, amelyhez a „géptestvér” figurája köthető. Ez a vágy – és ez nehezen érthető másként – a kiborgszerű, biomechanikus létezésre irányul. A motor figurálisan megjeleníthető ugyan szívként, a sorsdöntő pillanatban azonban mégiscsak feltárul az a differencia, amely az „Élet”-et a „Lét”-től elválasztja. A 20. század antropológiai diskurzusaiban gyakran médiumként kezelt, az emberi mivolt meghatározását hordozó emberi test ideológiájának²³ felbontása Karinthy-nál azáltal megy végbe, hogy írása az „Élet” és a „Lét” egyesülését az emberi testen belülről helyezve jeleníti meg, újraírva ezáltal az ember úgynevezett lényegére irányuló kérdésvetéseket, mégpedig úgy, hogy az embernek a „Lét hallgató titkába” való betekintése nyomán formálódó kiteljesedését és ezzel az emberi lényeg pozitív felnyílását, az emberi testnek a „Lét” médiumává való válását mindössze lehetőségként helyezi a jövőbe. Az „Élet” képviselete és pusztán afirmációja nem egyenlő az emberrel, hiszen – a szöveg tanúsága szerint legalábbis – egyedül az ember számára tárul fel a „Lét” mindent megalapozó idegensége. Ez az idegenség a „Lét” hiányáról ad hírt, az emberbe mint életformába írt kínzó vágy e hiány kitöltésére törekszik: a géppel való egyesülésre irányuló vágy Karinthy írásában ezért azonos a „Lét” azon tapasztalatára irányuló vágygal, melyben az emberi test maga a közvetítő médium.

Költészet és film: kultúra és technika

A *Gépek dsungelje* és a *Három liter benzin* című írások kiválóan szemléltetik azt a kettősséget, amely Karinthy Frigyes technika tárgyú írásait meghatározta az 1930-as években. A modern technika egyfelől fenyegetés, mivel képes az embert leigázni, ráadásul az ember saját helyzetének leírására használt ideológiai rendszereket (pl. gép–állat–ember-megkülönböztetés/hierarchia) is újrendezi, másfelől azon-

ban az ember önmegértésének és/vagy jövőjének záloga. Ezt a kettősséget Karinthy 1933-as, *Gépisten, jöjjön el a te országod. Gondolatok a moziban* című szövegében a mozi technikai-kulturális dimenzióit tárgyalva viszi színre. (Karinthy viszonylag gyakran írt általában a moziról és egyes filmekről, és habár ennek tárgyalására itt sem hely, sem mód nem kínálkozik, fontos kiemelni, hogy több ilyen szövege is „beépíti önértésébe a filmszerűséget”,²⁴ vagyis nyelv és film eltérő közvetítőközegeinek virtuális egymásmellettségét poétikailag is kiaknázza.) Máshol, 1930-ban a mozit Friedrich Kittlerhez hasonlóan Karinthy is Richard Wagner *Gesamtkunstwerkjével* hozza összefüggésbe,²⁵ még hozzá úgy, hogy írásában a hangosfilm a színházművészet immáron technomateriális alapokra helyezett, de egyenes ágú folytatásaként tűnik fel, azon történeti folyamat beteljesítőjeként, amelyek során a különböző művészeti ágakból a jelenlét praktikus követelményének (és a jelenlét ideológiájának) fokozatos visszahúzódása, majd teljes eltűnése, tehát – Kittler szavaival élve – a „hagyományos művészetből a médiatechnológiába”²⁶ való átmenet megy végbe.²⁷ A *Gépisten, jöjjön el a te országod* a művészeti ágak és a közvetítőmédiák Karinthyánál mindig egymás konkurensiként megjelenő formáit az előbbi átmenet viszonyában mutatja fel, amely a szövegben egyszerűen a művésztől és a gondolkodótól a mérnök felé való átmenet is. (Talán említeni sem kell, hogy ezek megint csak párhuzamot mutatnak a kittleri gondolkodás néhány főbb tételével.) A hangosfilm itt az új művészet és a modern technika paradigmatiszta jelensége:

„A *találmányt*, a leleményt, a megoldott és valósággá varázsolt lehetetlenséget bámulom, elálló szívveréssel, megbabonázva, hogy íme, itt jár és beszél, dobbanó léptekkel, érthető, világos szóval a *nemlétező*, mert mulandó és elmúlt, visszahozhatatlan. Pillanat, jelenné varázsolva, – itt suhog a falevél, ami lehullott, itt ballag a felhő, ami szétoszlott, itt szállong a füst, amit elhordott a szellő s amit, éppen ezért barátságához hasonlított a költő, hogy most szembeszálljon velem, mert íme, márványnál maradandóbb – és itt fehérlik a hó, a hó, a tavalyi hó, megcáfolt jelképe az örök mulandóságnak, kép- és hangfelvétel, csaknem tökéletes már, ez nem tréfa többé, – költők, keressetek új hasonlatokat és jelképeket, a régieket egyszerűen elfújta az a másik lángész, aki a természetet nemcsak leírni és megismerni, hanem legyőzni és felülmúlni jött (és látott és győzött) erre a világra.”²⁸

Karinthy írásában a költészet organikus, a természeti törvényeket és jelenségeket modellként felhasználó metaforakészlete nem egyszerűen csak azért válik elavulttá, mert az ilyen típusú figurális rendszert működtető művek az alapjukul szolgáló jelenségek technikai rögzíthetősége és reprodukálhatósága, vagyis megfilmeshetősége miatt többé már nem lehetnek az „elitirodalom” [E-Literatur] részei,²⁹ hanem azért, mert a metaforakészlet temporális összefüggéseit létesítő természeti rend maga bomlik fel a film médiumában. Mivel a „médiatechnikában az idő is manipulálható változóvá válik”,³⁰ az idő visszafordíthatatlanságának költők által megénekelte tapasztalatát felváltja az új, technikai tárolómédium által létesített elv, amely a lehullott falevelet a fán rögzíti, a szétoszlott felhőt egyben őrzi meg, és a tavalyi hót befagyasztja a filmszalag „márványnál maradandóbb” időbeli struktúráiba. A

költőknek „új hasonlatokat és jelképeket” kell keresniük, hiszen a lét időbeliségét korábban meghatározó abszolút törvény, mely szerint ami „elmult, visszahozhatatlan”, a hangosfilm fellépésétől – amely rögzít és ismétel („Pillanat, jelené várszólva”) – érvényét veszti. Tehát az eseményeket egyediségükben a visszafordíthatatlan elmúlás felől megragadni vágyó költői beszéd olyan temporális modellre támaszkodik, amely a hangosfilm új tapasztalata okán már nem tarthat igényt a valósághoz való egyedüli hozzáférési mód előkelő pozíciójára. A megismerés egymás mellett élő eltérő modelljei – így a költészet és a film – a létezés más és más temporális relációit jelenítik meg. Ugyanakkor a film mint a rögzítés és ismételhetőség médiuma kikezdi azt az ideológiát, amely a költészetben a szingularitást a visszafordíthatatlanság és az ismételhetetlenség organikus elvére támaszkodva igyekezett megragadni: ez az oka annak, hogy Karinthy új utak keresésére szólítja fel a költőket.

Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a 20. század első évtizedeiben a technika, melynek képviselője a mozi intézménye, úgymond lépéselőnyre tett szert a kultúrával szemben (érdekes, hogy a mozi ebben az összefüggésben Karinthy-nál rendre inkább technikai, mint kulturális fenomén), melynek képviseletében az írásbeliség történetének egyik kitüntetett formája, a költészet áll:

„Tisztába kell jönni valamivel, be kell őszintén vallani valamit, aminek felismerése súlyosan sérti éppen a legszemélyesebb emberfajtának, az »emberi kultúra képviselőjének«, a művésznak önértetét s éppen ezért, nem szívesen veszi tudomásul – mégsem kerülhetjük el, mert enélkül teljesen érthetlenné zavarodik előttünk a szörnyű ellentmondásokban vergődő század. / A *fizikai* technikumokat kimódoló és megvalósító lángész messze előreszaladt, messze maga mögött hagyta a lelki tényeket feltáró és felhasználó lángészt – íme, az ellentmondás és zűrzavar legfőbb forrása. Feltalálók és felfedezők különb és derekasabb felkészültséggel, lelkiismerettel, képzelettel és odaadással, tehetséggel és hittel végezték el a dolguk, álltak a helyzet magaslatán, a század elején, mint természetes feljebbvalójuk, a kultúra őse, művész és gondolkodó! [...] A világűrbe kiáltó szikrasugár, a csillagokig áradó gömbhullám nem az elemeken diadalmaskodó ember büszke üzenetét viszi Isten oltára elé, néger jazz kurjongat, régi nőta járja, legfeljebb néhány botcsinálta politikai álmodozó próbálja feltámasztani a világmegváltás régen elhasznált, százszor csődöt mondott varázsigéit. [...] Nyolcezer évvel ezelőtt, a lerögzített emberi szó találománya, a betű, nagyobb sikerrel startolt, mint remekebb és nagyszerűbb unokája a film – a film Homéroszától és Szokratészétől messze vagyunk még, a jelek szerint, a technika szárnyán emelkedő civilizációnak meg kell állnia, hogy bevárja lekéssett testvérét, a kultúrát. [...] És ne csodálkozz, hogy a Mérnök, ráeszmélve a veszedelemre, maga siet a kormánykerék felé, hogy félrelökje a habozó kormányost, az Eszme kapitányát. / A Theokrácia ingadozik, önmagát ismétli legjobb esetben, a legrosszabban (Németország!) pogány mítoszok után kapkod [...]. / Jöj-jön hát Technokrácia, a megváltó Gépipisten.”³¹

A feltételek tehát hiába adottak az új, technikai közvetítőmédiium és az új művészi ág kiteljesedéséhez, ha a film mögött elmaradó kultúra nem tette még lehetővé az új formátumnak leginkább megfelelő, annak teljesítményét és lehetőségeit a

korabelinél jobban kihasználó megoldások előlépését – hogy ezt jobban értsük, gondoljunk csak két kasszasikernek, a *King Kong*nak (1933, rendezte: Merian J. Cooper és Ernest B. Schoedsack) és az *Interstellam*nak (2014, rendezte: Christopher Nolan) az időbeliség struktúráihoz fűződő, egymástól igencsak távoli kapcsolatára. A „film Homéroszától és Szokratészétől messze vagyunk még”, vagyis a technika „Eszme” általi meghódítása ígéret még csupán. Karinthy 1930-as évekbeli publicisztikájában a kulturális és a technikai haladás között feltételezett fokozati különbség és az ebből következő funkciócsere – vagyis az, hogy a 20. században már nem a kultúra, hanem a technika szabja meg a dolgok további alakulását – mind e jelenség kialakulásának, mind hatásainak számbavétele révén rendre vizsgatérő téma.³² A hierarchia viszony megfordulása olyasmi, ami „sérti [...] a legszellemibb emberfajtának, az »emberi kultúra képviselőjének«, a művésznek önértétét”, és ez az oka annak, hogy a bekövetkező változásokat a szóban forgó képviselő „nem szívesen veszi tudomásul”. Azonban éppen ez a hozzáállás konzerválja a kultúrát önisméltések, rekurzív műveletek sorozataként („önmagát ismétli legjobb esetben”), vagy nyit teret ezen belül a múltat önkényes módon előtérbe állító („pogány mítoszok után kapkod”) ideológiák érvényesülésének. A jövő tekintetében mind a két lehetőség egyaránt veszélyes („a Mérnök, ráeszmélve a veszedelemre”), noha eltérő mértékben.

A „Theokrácia” és a „Technokrácia” megkülönböztetése – amely feltűnik Karinthy egy korábbi, de szintén 1933-as, a *Pesti Napló*ban megjelent írásában is (*Technokrácia? Theokrácia? Hozzászólás Zilahy cikkéhez*) – a gondolkodás és a művészet együtteseként értett kultúrát állítja szembe a technikai civilizációval, amely viszonyban az előbbi a tétlenség, utóbbi pedig a cselekvés paradigmája („a Mérnök, ráeszmélve a veszedelemre, maga siet a kormánykerék felé, hogy félrelökje a habozó kormányost, az Eszme kapitányát”). A „Gépisten” eljövetele azért értelmezhető megváltásként, mert egyedül ez az esemény lehet képes szavatolni a jövőt magát, amennyiben a „Theokrácia” csupán a múlttal létesíthet viszonyt. Ezért lesz a költészet által kizárólagosként felismert természeti törvények logikája, így az organikus metaforakészlet révén működtetett, a visszafordíthatatlanság elgondolásán alapuló temporális modell és az időbeliség film által kínált új formáinak egymásmellettsége annak példája, hogy a kultúra miként kerüli el a jövővel való számvetést, noha az már a jelenben körvonalazódik. Mivel a kultúra képviselője „nem szívesen veszi tudomásul” azt, hogy a világ már soha többé nem lehet az, ami volt, az önisméltések és rekurzív műveletek fenntartása során elveszti cselekvőerejét. Fontos itt, hogy a jövő lehetősége, amelyet a „Gépisten” testesít meg, a szöveg tanúsága szerint ígéretként nem referál másról, mint a jövő lehetőségének a cselekvőerő érvényesítésével való egybeeséséről, vagyis a „Technokrácia” nem feltétlenül biztos, hogy a „Theokráciánál” jobbat vagy többet hoz az ember számára, egyszerűen csak magát a jövőt teszi lehetővé. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kultúra oldalára ualt jelenségek, mint amilyen a nemzetiszocializmus 1930-as évekbeli térnyerése Németországban, a valóban a *jövő* rangján megnevezhető jövőben nem jöhetnek létre, hiszen a technika önreferens fejlődési elve kitörli a történelemből az embert, ideológiáival együtt, az ember és a kultúra történetét a technika történetével váltva fel.

A technika szerepének korábban jelzett kettőssége a *Gépisten, jöjjön el a te országod* című szövegben tehát abból fakad, hogy a technikai médium kikényszeríti a kultúra önújraértését, amely újraértés eredménye a gondolkodást és a művészetet a technika alá rendeli, fenyegetve ezzel a kultúrának a történelem menetében betöltött vezető pozícióját, ugyanakkor pedig mindezért cserébe a katasztrófamentesség jövőjének ígérését kínálja fel – ha a szövegben szereplő kormánykerék habozás és ingázás miatt nem mozdul el érdemben semmilyen irányban, a hajót fenyegető veszély minden bizonnyal a hajó pusztulását okozza. Visszakanyarodva a technika és a politika viszonyának Karinthy 1930-as évekbeli publicisztikájában jelentkező kérdéséhez, fontos észrevenni, hogy a számos különbség ellenére a politikai gyakorlatok és a technikai médiumok konstitúciójának és működésének elgondolásában ugyanazon logika ölt alakot. A politikai meggyőzés könnyed érvnyesülése és a médiatechnikák által uralt jövő képének feltűnése egyaránt a valódi, eseménylétesítő erővel bíró gondolkodás hiányával szembesít, hiszen mindenekeleltt abból bontakoznak ki. Mint látható volt, a politikai beszéd a „gramofónautomata” mechanikusságát használja ki, a médiatechnika pedig azért válhat a jövő lehetőségének letéteményesévé, mert a kultúra képviselője a 20. század első évtizedeiben megváltozott viszonyok között az önújraértésére való hajlandóság hiányában alkalmatlannak mutatkozik e poszt betöltésére. A modernség technikai diszpozíciójának mindent átható tapasztalata Karinthy-nál az 1930-as években paradox módon már az esemény és ezáltal a jövő esélyét is jelenti: ez az esemény hordozza egyfajta megváltás, szigorú értelemben véve pedig az ember utáni világ ígérését.

JEGYZETEK

1. Veres András ekként értelmezi Karinthy 1930-as évekbeli tudomány- és technikaszemléletét. Vö. Veres András, *„Rajongó tudomány, az a baj...” A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában = Bíráló álrubában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. Angyalosi Gergely, Maecenas, 1990, 97. A Veres leírásában használt felvilágosodás-fogalom maga is megtévesztő, hiszen a felvilágosodást mint diskurzusformációt túlzott és csalóka egyszerűsítés a fenti hit változatainak érvnyre jutásával, valamint az emberi nemnek és a kultúrának a racionalitás általi felemelésére való törekvéssel egy az egyben azonosítani. Vö. Vaderna Gábor, *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Ráció, Bp., 2013, 30–31.

2. Pála Károly, *Író és enciklopédista. Eszmetörténeti és műfajelméleti kérdések Karinthy Frigyes publicisztikájában és novellisztikájában*, Kandidátusi értekezés [kézirat], 1988, 95.

3. Vö. Veres József, *Karinthy és a film = Bíráló álrubában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, 211. Vö. Bónus Tibor, *Paródia, technika és az irodalom médiuma = A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, Budapest, 2007, 840–841.

4. Vö. Fráter Zoltán, *A Karinthy életmű*, Fekete Sas, Bp., 1998, 67–68.

5. Karinthy Frigyes, *Szavak pergőtüzében. Góg, Magóg és Demagóg*, Pesti Napló, 1933. május 21., 36.

6. *Uo.*

7. Vö. Arisztotelész, *Politika*, ford. Szabó Miklós – Horváth Henrik, Gondolat, Budapest, é. n.², (1253a 2–14.), 8.

8. Vö. René Descartes, *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. Boros Gábor, Atlantisz, Bp., 1994, 96.

9. Vö. *Uo.*, 103–104.

10. Szalay Károly az alakot Hitlerrel azonosítja. Vö. Szalay Károly, *Karinthy Frigyes*, Gondolat, Bp., 1961, 234. Habár ez is egy lehetőség, érdemes lenne egyszer szisztematikusabban tárgyalni Karinthy Mussolinihez és az olasz fasizmusához való viszonyát, cikkeit, hiszen a „Nagy Szónok” ebben az összefüggésben akár őt is jelölheti.

11. Vö. Fried István, *A balál automobilon. Közlekedés és irodalom a magyar modernségben = Szerep és közeg. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*, szerk. Oláh Szabolcs – Simon Attila – Szirák Péter, Ráció, Bp., 2006, 340.
12. Vö. *Budapest lexikon A–K*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1993² 98.
13. Vö. *Uo.*, 97.
14. Vö. *Uo.*
15. Karinthy Frigyes, *Gépek dsungelje. Látomás az uccán*, Pesti Napló, 1934. június 24., 35.
16. Vö. Platón, *Prótagorasz*, ford. Bárány István, Atlantisz, Bp., 2007, (320d–322e) 29–32.
17. Karinthy, *Gépek dsungelje. Látomás az uccán*, 35.
18. A regényt elemezve erről részletesebben is írtam: Balogh Gergő, *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom. Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba = Kosztolányi nemzedéke és a háború*, szerk. Bucsics Katalin, MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, Budapest, 2015, 235–255.
19. Karinthy Frigyes, *Három liter benzín. Az ember és a gép*, Pesti Napló, 1931. július 19., 38.
20. *Uo.*
21. Vö. Martin Heidegger, *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály – Angyalosi Gergely – Bacsó Béla – Kardos András – Orosz István, Osiris, Budapest, 2007², 217–224.
22. Vö. Martin Heidegger, *Utószó a Mi a metafiziká?-hoz*, ford. Vajda Mihály = Uő., *Útjelzők*, Osiris, Bp., 2003, 283–284.
23. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *A gondolkodás háború. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*, Ráció, Bp., 2014, 124–125.
24. Dánél Mónika, *Hűtlen szövegek. A tekintet és a beszéd köztes poétikája = Szerep és közeg*, 374.
25. Vö. Karinthy Frigyes, *Wagner és hangosfilm. Válasz kétségekre*, Pesti Napló, 1930. április 6., 34.
26. Friedrich Kittler, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005, 183.
27. Vö. Karinthy, *Wagner és hangosfilm*, 34.
28. Karinthy Frigyes, *Gépisten, jöjjön el a te országod. Gondolatok a moziban*, Pesti Napló, 1933. december 10., 38.
29. Friedrich Kittler, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, Wilhelm Fink, München, 1995³, 314.
30. Sybille Krämer, *Friedrich Kittler – az időtengely-manipuláció kultúrtechnikái*, ford. Rapcsák Balázs, Prae, 2014/4, 166.
31. Karinthy, *Gépisten, jöjjön el a te országod. Gondolatok a moziban*, 38.
32. Vö. Pála, *i. m.*, 92.

SZÉPLAKY GERDA

A kisfiú mint pharmakon

A PERFORMATÍV BESZÉD POÉTIKAI ALAKZATAI ÉS JELENTÉSE KORNIS MIHÁLY PRÓZÁJÁBAN

BEVEZETÉS

Írás és jelenlét

A széppróza legnagyobb kihívása mindig is a beszélő én hitelességének a megteremtése volt. Annak elhitése, hogy a szöveg által megképzett, fiktív én hiteles módon beszél az olvasóhoz – olyan *élő* személyként, akinek szavai jelenlétként hatnak. Az irodalom tulajdonképpen ott kezdődik el, ahol a mondásnak mint jelenlétnak az igazsága meg tud teremődni.

Írás és mondás, avagy írás és beszéd dilemmája nem új keletű. Már Platón is az egyik legfontosabb problémaként kezelte, melyhez szépirodalmi igénnyel megírt